

OSMANLI TÜKETİM KÜLTÜRÜ, EĞLENCE VE YAZILI MEDYA İLİŞKİSİ

The Relation among Consumer Culture, Entertainment and the Print Media in Ottoman Period

Doç. Dr. Nebi ÖZDEMİR*

ÖZET

Bu makalede, Osmanlı tüketim kültürü, eğlence ve yazılı medya ilişkisi belirlenmeye ve yorumlanmaya çalışılmaktadır. Tüketim kültürünün oluşturulmasında, eğlence temel bağlam ve yazılı medya da önemli dinamik olarak kabul edilmektedir. Belirlenmeye çalışılan bu ilişkinin sürekliliği yakın dönem örnekleriyle de desteklenmektedir. Giyim, kuşam, müzik, dans, edebiyat, yemek gibi farklı geleneklerin bileşkesi durumundaki eğlence dünyası, bu ilişkinin belirlenmesi ve etkinliğinin açıklanması için en elverişli zemini oluşturmaktadır. Moda da, söz konusu ilişkinin değerlendirilmesinde temel bir olgu olarak kabul edilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı tüketim kültürü, eğlence, yazılı medya.

ABSTRACT

In this article, it is aimed to determine and analyze the relation among consumer culture, entertainment and the print media in Ottoman period. Analyzing this case, entertainment is accepted as main context and the print media as main dynamic. Moreover, some current examples are given to clarify continuity and impression of this relation. Entertainment which is unity of many traditions as costume, music, dance, literature, food is the convenient groundwork for analyzing this relation. Vogue is another fundamental fact to be utilized in order to interpret these connections.

Key Words

Ottoman consumer culture, entertainment, the printable media.

Giriş:

Eğlence gelenekler bileşkesidir. Bu nedenle de eğlence, içinde dans, müzik, giyim-kuşam, yiyecek ve içecek, tiyatro, edebiyat, oyun, sinema, moda, festival, şenlik, animasyon vb.” pek çok gelenek yer alır. Diğer bir ifadeyle “karmaşık bir sistem” olan eğlence, kültürün birçok kültürel geleneğin yaratılma, aktarılma, değiştirilme, özetle yaşatılma ortamıdır. Dolayısıyla eğlencenin araştırılması, bir-biriyle ilişkili çeşitli geleneklerin de incelenmesi anlamına gelmektedir (Eğlence hk. bkz. Özdemir 2005).

Eğlence, sadece kültürel bir gelenek değildir. Eğlencenin siyasal, sosyal, psikolojik, tarihi, eğitsel, iletişimsel ve de ekonomik boyutları/işlevleri, çok kere kültürel yanını geride bırakmaktadır. Keza, her şeyin kültür olarak algılandığı

ve nitelendirildiği bugün böyle bir ayrımın dahi gereksizliği ortadadır.

Bugüne kadar, eğlence gelenekleri ile medya(kitle iletişim araçları kastedilmektedir) arasındaki ilişki pek sorgulanmamıştır. Osmanlı eğlence sistemi için de bu değerlendirme geçerlidir. Bu makalede son dönem Osmanlı eğlence dünyası/sistemi ile yazılı medya arasındaki ilişki tartışılmaya çalışılacaktır.

Osmanlı Tüketim Kültürü, Eğlence ve Yazılı Medya İlişkisi:

Osmanlı eğlence dünyası, farklı dönemlerde, farklı dinamiklerin etkisiyle değişen, zenginleşen ve gelişen bir yapıya sahiptir. Böyle bir birikimi/karmaşık sistemi ya da yapıyı, bir makale kapsamında bütün yönleriyle değerlendirmek mümkün değildir. Bu nedenle bu çalışmada, son dönem Osmanlı eğlence dünyası,

* Hacettepe Üniversitesi Türk Halkbilimi Öğretim Üyesi. nozdemir@hacettepe.edu.tr

yazılı basın temel dinamiği esas alınarak değerlendirilecektir.

Bazı kaynaklarda, Osmanlı toplumunun tüketim toplumuna dönüşme sürecinin kahvenin gelmesiyle, Karlofça ve Pasarofça antlaşmaları ertesinde başlatılan modernizm çabalarıyla ve Lale Devri ile başlatıldığı görülür. Mustafa Orçan'ın Lale Devri döneminde bugünkü anlamıyla kitlesel bir tüketimden bahsedilemeyeceğini belirtmesi ve 1718-1789 arası dönemi Osmanlı Batılı tüketim kültürünün "nüvelenme dönemi" olarak vurgulaması, daha gerçekçi bir yaklaşımdır (Orçan 2004: 47-51). Bu dönemde öncelikle yerleşik yapıdakinden farklı, Batı tarzı tüketim talepleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu taleplerin daha çok konut ve yerleşim, dekorasyon, bahçe düzenlemesinin yanında özellikle eğlence ve boş zaman etkinlikleri (Batı tarzı spor yarışmaları, yüzme yarışları vb.; Altınay 1973: 9-35'ten atfen Orçan 2004: 54) alanında görülmesi dikkate değer bir durumdur. Yeni tüketim talep ve tarzlarının öncelikle Osmanlı'nın yönetici, bürokrat ve aydın kesiminin eğlence dünyasında etkili olduğu görülür. Bu gelişmelerde Batılı seyyahların, tüccarların, sefirlerin ve azınlıkların katkıları da bulunmaktadır. Bu dönemde, Orçan(2004: 52-53)'ın ifadesiyle "eğlence ve gösteri kültürü, gündelik yaşamın merkezine yerleşmiştir." Böylelikle boş zaman metalaşmaya, nesneleşmeye ve tüketime dönüşmeye başlamıştır. Bu durum bir bakıma eğlence alanındaki yeni zevk ve unsurlarla kurgulanan Osmanlı tüketim kültürünün tohumlarının atılmasıdır. Kitlesel kent eğlenceleri, bu dönemde çeşitlenir ve sayıları artar. Boğaziçi ve Haliç kıyıları bu dönemde yeni tarzdaki yaşam mekânları ile donatılmıştır. Erkeklerin laleye, eğlenceye, kadınların da giyim-kuşama, mesireliklere düşkünlükleri bu dönemde artmıştır. Avrupa'dan getirilen pamuklu tekstil ve seramik ürünleri, gümüş ve kristal sofr takımları, aynalar, saatler Osmanlı kentli yaşamında görülmeye başlamıştır (Salzmann, 2000: 90'dan atfen Orçan 2004: 56). Resimli ya-

zılardan oluşan kütüphaneler ortaya çıkmıştır (Orçan 2004: 56). Görsel kültürün Osmanlı yazma geleneğinde belirmesi, sözel, gerçekte ise görselliğin egemen olduğu bir toplumda doğal bir gelişme sayılmalıdır. Osmanlı tüketim kültürünün bu nüvelenme döneminde, sadece Batı'nın değil, resim ve bahçe düzenlemesiyle İran'ın, kumaşlar vasıtasıyla da Hind'in etkili olduğu belirtilmiştir(Ortaylı 2000: 124 ve Jirouser 2000: 208'den atfen Orçan 2004: 57). Özetle bu dönemde Doğu ve Batı kökenli gelenekler ve unsurlar Osmanlı toplumunu etkilemiştir.

Yukarıdaki paragrafta açıklanan Osmanlı tüketim kültürünün başlangıç dönemi, isyanlarla kesintiye uğratılsa da, 1789-1839 arası dönemdeki yenileşme hareketleriyle devamlılık kazanmıştır. Ancak Batı tarzı Osmanlı tüketim kültürünün oluşmasında, 1840 sonrasında ortaya çıkan yazılı basının etkisi büyüktür. Bu bir bakıma tüketim, gazete ve reklam (ilk dönemde ilanlarla; örneğin Fransa'dan ithal duvar kağıdı-ki bu Ceride-i Havadis'te yayımlanan ilk yazılı reklam/ilandır-, çatal-kaşık, dikiş makinası, mefruşat, kitap, diş ağrısı, fes, piyano, kahve makinası, kürk, saç boyası, içki ilanları- Çakır 1997: 19, 41-47, 61-62'den atfen Orçan 2004: 65-66, 92-93) ilişkisinin dönüştürücü ortaklığının da kanıtıdır.

İmparatorluk içindeki müslüman olmayan toplulukların yazılı basın faaliyetleri dışında tutulursa, Osmanlı yazılı basını, Tanzimat sonrasında kurumlaşmaya başlamıştır. 1840'lardaki resmi ve yarı resmi gazete denemelerinden sonra, özellikle 1860'lardan sonra Osmanlı yazılı basını, büyük bir gelişme göstermiştir. İstanbul'daki Fransız Elçiliği'nin, İzmir'deki gayri müslimlerin ve Mısır'daki Kavalalı Mehmed Paşa'nın gazeteleri sayılmazsa, Osmanlı'nın ilk gazetesi, 1831 yılında çıkan Takvim-i Vekayi'dir. Bu resmi gazeteyi, 1840'ta çıkan ilk özel sektör gazetesi *Ceride-i Havadis* takip etmiştir. *Tercüman-ı Ahval* (1860) Osmanlı toplumunun gerçek anlamda ilk haber, fikir, sanat ve edebiyat gazetesidir. Bu gazete-

de yayımlanan Şair Evlenmesi, edebiyat ve tiyatro eseri tefrikacılığının da ilk örneği kabul edilebilir. Gazetelerde roman, tiyatro, eleştiri, mizah yazısı, öykü gibi yeni türlerde tercüme, uyarlama ve telif eserler bölümler ya da müstakil olarak yayımlanarak, Osmanlı toplumunda bir taraftan yeni bir edebiyatın temelleri atılmış, diğer taraftan da yeni zevklerin ve ihtiyaçların yaratılmasını sağlamış, böylelikle de yerleşik eğlence gelenekleri farklılaştırmıştır. Yeni gazeteler, dergiler ve kitaplar (özellikle Batı edebiyatına ait roman ve tiyatro eserler, tercüme, uyarlamalar) farklı eğlence dünyalarının tanınmasına, benimsenmesine neden olmuştur. Osmanlı toplumdaki Batı tarzı edebiyat çevre, ürün ve akımlarının ortaya çıkmasıyla birlikte, Batı tarzı eğlence anlayışı, aktörleri, unsurları ve gelenekleri de yerleşmeye başlamıştır. Gazetelerin yayımlanmaya başlaması, bir bakıma Osmanlı toplumunun tüketim kültürünü, dolayısıyla da popüler kültür temelinde dönüştürülme sürecini de belirginleştirmiştir, hızlandırmıştır. Doğal olarak edebi, fikri alandaki talebe dayalı yerleşik/geleneksel kültürel üretim-tüketim sistemi zayıflamış, yeni arz aktörleri kendi sistemlerini kurmuşlardır. Yaşamın merkezi dinamiği olma iddiasındaki gazeteler, kısa sürede gündelik yaşamın bütün alanları değiştirmeyi, yeniden kurgulamayı ve yönetmeyi hedefler hale gelmiştir. Bu nedenle, siyasi, edebi, fikri yayınların yanında yeni ve farklı türdeki gazete ve dergiler de okurlarıyla buluşmuştur.

1860 sonrası Osmanlı yazılı basını, kısa sürede değişik türdeki gazete ve dergilerle zenginleşmiş, gelişmiş ve kurumlaşmıştır. Tercüman-ı Ahval'i, *Tasvir-i Efkâr* (1861), *Muhbir* (1866), *Muhip* ve *Utarit* (1867), *Terakki* (1868), *İbret* (1871), *İstikbal*, *Sadakat* ve *Vakit* (1875) izlemiştir. İlk haber gazetesi, *Ruzname-i Ceride-i Havadis* (1864) ve ilk meslek gazeteleri, *Mecmua-i Fünun* (1862), *Takvim-i Ticaret* (1865), *Mecmua-i Maarif* (1866), *Mecmua-i Ulum*, *Sıhhatnâme* ve

Tuhfetü'l- Tıb (1867); *Şark* (bankacılık, maliye, ekonomi gazetesi; 1874), *Vasıtai Servet* (fenni ziraat, baytarlık; 1878), *Ziraat* (1880); ilk günlük gazete, *Terakki* (1868), bu konuda ilk akla gelen gazete ve dergilerdir. II. Abdülhamid döneminin bilinen özelliği nedeniyle de, yazılı basın fikri, siyasi alandan gündelik yaşamın diğer yanlarına yönelmiş ve çeşitlenmiştir. Örneğin mesleki süreli yayınların yayımlanmaya başlaması, bir taraftan toplumdaki meslektaşının, uzmanlaşmanın gelişmesini sağlamış, diğer taraftan da özellikle Batı kökenli hobilere sahip yeni insan tipinin ve boş zaman değerlendirme biçimlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu, bir bakıma sözel kültür temelli Osmanlı eğlence sisteminin yazılı kültür ürünleri, doğal olarak da süreli yayınlar aracılığıyla değiştirilmesini ifade etmektedir. Yazılı medya, bugün olduğu gibi o dönemde de, sadece bir araç ya da aracı değil, yeni ya da farklı bir yaşam oluşturuca dinamik olarak işlev üstlenmiştir. Yazılı medyanın etkinliğini artıran temel özelliklerden biri, günlük ya da haftalık/aylık olarak süreli yayımlanmasıdır. Gündelik yaşamda meydana gelen her türlü değişmeyi bu tür yayınlarda belirlemek mümkündür. Dahası bu özelliği nedeniyle yazılı medya, gündelik yaşamdaki kısa aralıklı, hızlı değişmelerin temel bağlamını, nedenini oluşturmuş ve oluşturmaktadır. Hele de Osmanlı sözlü kültür toplumunun oldukça yavaş akan zamanında, yazılı medyanın süreli özelliklerinin daha dönüştürücü olacağı açıktır. Hatta Osmanlı toplumunda hassas zaman bilincinin gelişmesinde, süreli yayınların önemli etkisinin bulunduğu da söylenebilir.

19. asrın son çeyreğinde yayın hayatına katılan kadın, çocuk ve mizah ve magazin gazete, gazete eki ve dergileri, son asır eril bakış açısı egemen Osmanlı toplumsal düzenini ve dolayısıyla da eğlence dünyasını etkilemiştir. Yeni dönemde kadınlar ve çocuklar da önemsenmeye, okur kitlesi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Erkek egemen Osmanlı kentli

toplumsal düzeninde, bu tür süreli yayınlarla yavaş da olsa değişimler ortaya çıkmıştır. Dahası tüketim toplumunun kurgulanmasında, çocuk ve kadınların hedef kitle olarak belirlenmesi de doğaldır. Nitekim *Terakki gazetesinin* hafta sonlarında kadınlara yönelik olarak yayımladığı *ekleriyle Vakıf gazetesinin kadınlara mahsus nüshaları*, eril niteliği ağır basan Osmanlı toplumsal dokusunu, dolayısıyla da kültürünü ve eğlence dünyasını etkilemiştir. Sınırlı bir kesimi ilgilendirse de kadınların da okur durumuna gelmesi ve onların becerilerinin, bilgilerinin, görüşlerinin süreli yayınlarla artırılmaya çalışılması, “hane”ye sıkışmış olan Osmanlı kadını geleneksel çevre, kabul ve kalıplardan sıyrılmaya yöneltmiştir. Bir bakıma farklı özelliklerle donatılan yeni kadın tipinin yaratılması projesi, dolaylı da olsa, başlatılmıştır.

Aynı şekilde, renkli kağıtlar üzerine yapılan baskısıyla, eğitici, eğlendirici içeriğiyle *Mümeyyiz* (1869) adlı çocuk dergisi, Osmanlı kentli toplumunda çocukluğun olumlanarak belirginleşmesinin, çocukların yeni becerilerle donatılmasının, dolayısıyla da onların eğlence dünyalarının farklılaşmasının yolunu açmıştır. Bu dergide yer alan bulmaca, fıkra, farkları bulma, öykü gibi yazılı unsurlarla çocukların boş zamanlarını değerlendirmelelerinde, geleneksel çocuk oyunlarının yanında, yeni seçenekler sunulmaya çalışılmıştır. Eğitimin basılı yayınlar temelinde yeniden kurgulanmaya çalışıldığı bu yeni dönemde, bu tür süreli yayınların olumlanarak öğütlediği, çocukların bu ürünlere yöneltildiği söylenebilir. Nitekim bu dönemden itibaren çocukların doğal, geleneksel oyun ortamlarının büyüğü yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. Yazılı medya kapsamındaki ilk çocuk dergileriyle başlayan bu ayrılma, daha sonra görsel-işitsel ve dijital kitle araç ve ortamlarıyla daha da belirginleşmiştir. Böylelikle çocukların eğlence dünyalarının da tüketim kültürünün metalaşmış ürünleri temelinde yeniden oluşturulmaya başlandığı ifade edilebilir. Diğer taraftan da bu

gelişme, çocukların yazılı eğlence unsurları aracılığıyla yazılı kültür ve tüketim kültürü temelinde biçimlendirilmesini ve yetiştirilmesini de açıklayıcı içerik taşımaktadır.

Daha sonraki dönemlerde olduğu gibi, 1860 sonrası Osmanlı kentli toplumunun bilinçli ve etkili moda olgusu, dolayısıyla kitle ve popüler kültür temelinde yeniden oluşturulmasında ve dönüştürülmesinde magazin basımının önemli etkisi bulunmaktadır. Daha önceki küçük bir toplumsal kesimle sınırlı alafanga modası, bu tarihten sonra yaygınlık kazanmaya başlamıştır. 1866 yılındaki *Ayine-i Vatan/Vatan* adlı ilk resimli gazete denemesi sayılmazsa, Osmanlı magazin basını, *Medeniyet*'in 1874 yılında yayımlanmasıyla başlar. Ancak burada yabancı ülkelerden getir(t)ilen ya da gayri-müslim topluluklardan alınan “saç, cilt bakımı, giyim tarzı, ev dekorasyonu, kadın sağlığı” gibi konuları işleyen *Figaro, Femina, Lecturs Pour Tous* (Herkes İçin Okunacak Şeyler adlı Fransız popüler dergisi, ki bu dergi İstanbul’da çok okunmuştur) gibi dönemin ünlü kadın, moda ve salon dergileriyle Londra’daki *Mapple* ve Paris’teki *Lafayette* mağazalarının resimli dergilerinin, reklam kataloglarının (Çıkla 2004: 92-93) ve gazetelerdeki ithal ürün ilanlarının son asır Osmanlı kentli yaşamını belirli kalıplar, ürünler, tarzlar ve kesimler kapsamında biçimlendirdiği de vurgulanmalıdır. Bu kataloglardan seçilen herbise, mobilya, makyaj malzemesi vb. yeni kimlik ve yaşam kurgulamalarını da beraberinde getirmiştir. Bilhassa Servet-i Fünun dönemi romanlarında bu tarz yaşam, çeşitli cepheleriyle anlatılmaktadır. Bütün bu moda kökenli değişimler, öncelikle kentli eğlence dünyasında gerçekleşmiş ve gerçekleşmektedir. Özetle bugünkü “tüketim emir, yönlendirme (bu hafta sonu, ya da bu hafta bitmeden başlıklı “şunu giy, buraya git, şu yemek eşliğinde bu sanatçıyı dinle, bu kitabı oku, şu gösteriyi izle!” sayfalar) içerikli gazete sayfaları, ekleri ya da gazete içi ürün kataloglarıyla ortaya çıkan yazılı medya-

moda- tüketim kültürü-eğlence işbirliği, Tanzimat sonrası dönemden beri yaşamı ve de eğlence dünyasını değiştirmeye devam etmektedir. Bu kapsamda Osmanlı toplumunda ilk kitle kültürü reklamlarının, yazılı basındaki ilanlar şeklinde görülmeye başlandığını da hatırlamakta yarar vardır. Bu ilanlar, bugünkü ardılları düşünüldüğünde, oldukça masumdur. Batı referanslı moda, farklı alanlardaki uygulamalarıyla (dekorasyon, giyim-kuşam, yemek ve içecek, gösteri, müzik, dans vb.), Osmanlı toplumunun gündelik yaşamını, doğal olarak da eğlence dünyasını etkilemiştir.

Osmanlı'da mizah içerikli yayınlar, öncelikle gazetelerin içinde ya da bu gazetelerin genellikle hafta sonunda verdikleri ekler biçiminde ortaya çıkmış, kısa sürede gelişmiş ve çeşitlenmiştir. Bu arada, en ciddi güncel konuların dahi mizahi açıdan anekdotlarla, nüktelerle, halkın üslubuyla işlendiği köşe/eski adıyla fıkra yazarlığı geleneğinin, Osmanlı basınının kuruluşuna değin uzandığını belirtmekte yarar vardır. Terakki(1868) gazetesinin *Letaif-i Asar* adlı haftalık mizah eki, bu konudaki ilk uygulamadır. Gerçek anlamda Osmanlı'daki süreli ilk mizah yayını ise, 1869 yılından itibaren Teodor Kasap tarafından çıkarılmaya başlayan *Diyojen* gazetesidir. Kısa süre çıkan *Çingiraklı Tatar*'ın aksine *Latife* (1873) adlı mizah gazetesi, her sayıda yayımladığı karikatürlerle oldukça ilgi görmüştür. *Şafak*, *Kahkaha*'nın (1874) hemen ardından Mehmet Tevfik (Çaylak Tevfik) Bey'in çıkardığı *Geveze*, *Meddah* (1875) ve *Çaylak* (1876) adlı mizah gazeteleri okurlarıyla buluşmuştur. Halit Bey de, Tevfik Bey gibi, kent kökenli Türk halk tiyatrosunun bir diğer geleneğinin adını kullanmış ve *Karagöz* adlı mizah gazetesini çıkararak, sözlü kültürle bağları bulunan kesimlere hitap etmeye çalışmıştır. Bu ilk uygulamalarda olduğu gibi, mizah basını her dönemde sözlü kültürden beslenmiştir. Aynı uygulamanın, yazılı kültürün meddahı Ahmet Mithad Efendi'nin liderliğinde gelişen popüler romanlarda da görül-

mesi rastlantı değildir. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş dönemindeki Osmanlı kent toplumunun önemli bir bölümü, bu tür uygulama ve ürünlerle söz konusu dönüşüme gönüllü hale getirilmiştir. Toplumsal dönüşüm sürecinde yazılı basının aktörleri, okur-yazar, dolayısıyla kendi okur kitlesini genişletmek amacıyla öncelikle yerleşik mizah belleğinden yararlanmış ve yararlanmaya da devam etmektedir. Bütün bunlar, Osmanlı eğlence dünyasının önemli geleneklerinden Meddahlıktaki çözülme, sürekliliği, daha doğrusu biçim değiştirmeyi, dönüşümü ortaya koymaktadır. Nitekim sözlü geleneğin meddahlarının yerini, popüler edebiyatın ve mizah basınının meddahları, yakın dönemde de radyo laf ebeleri almıştır (ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir 2006: 36- 82).

Geleneksel tiyatronun canlandırma yanına Batı tarzı tiyatro, anlatım (hikâyecilik) yanına popüler edebiyat, eleştirel mizah yanına da süreli mizah yayıncılığı talip ve dolayısıyla da rakip olmuştur. Geleneksel tiyatro sanatçıları, birbirleriyle sıkı işbirliği içindeki bu rakipleriyle, onların ortamında rekabet etmekte zorlanmışlardır. Keza eski olarak tanımlanan bu gelenekler, Namık Kemal başta olmak üzere dönemin aydınları tarafından, gelişmenin, Avrupalılaştırmanın önündeki engeller olarak görülmüş ve şiddetli şekilde eleştirilmiştir. Geleneksel tiyatro aktörleri, Tuluat denemesi ile bir süre merkezdeki eski yerlerinde tutunmaya çalışmışlar, daha sonra da sözlü kültürün hakim olduğu kentin kıyılarına çekilmek zorunda kalmışlardır. Özet olarak Türk halk tiyatrosunun kent kökenli geleneklerinin, dolayısıyla yerleşik geleneksel eğlence sisteminin çözülme ve etkisizleşmesinde, bugüne kadar fazla üzerinde durulmamasına karşın, yazılı medya oldukça önemli bir dinamik olmuştur.

Batı karşısında başlayan gerileme, dolayısıyla Batı'nın gelişmesindeki nedenler özellikle 18. asrın başından itibaren Osmanlı yöneticileri ve bürokratları tarafından sorgulanmaya başlamıştır.

Batı'ya elçi göndermek, matbaa kurmak, kitap basmak (tür olarak yirmiyeye ulaşmasa da), yeni okullar açmak, Batı tarzı bahçeler yapmak, bu dönemdeki alafranga yaşamın Osmanlı'daki ilk belirtileri olarak kabul edilebilir. Bu durum bir bakıma, bilinçsizce de olsa, yazılı kültür temelli Batı medeniyetinin, kentleşme boyutu da bulunan taklididir. On beş yıllık Lale Devri'nden sonra Osmanlı uzun süre içine kapanarak sorunlarına çözüm üretmeye çalışmıştır. Askeri başarılar ve ekonomik üstünlük, moda yaşamları da beraberinde getirmiştir. 17. yüzyılın başında Osmanlı yaşamı, alaturka adıyla Batı'da, özellikle Fransa'da moda olurken, 18. asırdan, özellikle de 19. asrın başından itibaren de Batılı yaşam tarzı (alafranga) Osmanlı'da tutulmaya, taklit edilmeye başlanmıştır. Burada asıl ilginç olan Batı'da alaturka modasının çeyrek asırla sınırlı kalmasına karşılık, Türkiye'de merkezleri değişse de yaklaşık üç asırdır Batı'nın moda olmaya devam etmesidir. Bu modanın, hiçbir dönemde istenmese de, gündelik yaşamda, özellikle de eğlence sisteminde süreklilik gösterdiği belirlenmiştir. Sanılan aksine bireysel, dolayısıyla da toplumsal kimlik oluşum alanlarının başında eğlence gelmektedir. Sonuç olarak, özellikle kent kültürü, asırlık moda eğilimleriyle oluşmaktadır. Yazılı medyanın 1860 sonrası Osmanlı kent toplumunda Batı merkezli modanın sürekliliğini sağlayıcı etkilerinin de bulunduğu söylenebilir.

Matbaanın kurulması ve kitap basımının gerçekleştirilmesi, diğer faktörlerle birlikte, (gayri müslim toplulukların 15. asrın sonuna kadar uzanan yayıncılık faaliyetleri vb.) Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonra Osmanlı yazılı basımının kuruluşu ve gelişmesine zemin hazırlamıştır. Osmanlı yazılı basımını ortaya çıkışında asıl temel faktör, 18. asırda tohumları atılan ancak, 19. asrın ilk çeyreğinde meyveleri belirmeğe başlayan, toplumun Batı tarzı yazılı kültür temelinde yeniden kurgulanması ve işletilmesi projesidir. Bu projede, askeri-teknik ve sağlık alanları başta olmak üzere Batı tarzı eğitim

kurumları önemli işlevler üstlenmiştir. Bu projeye farklı anlayışları, düşünceleri, yaşam tercihleri, zevkleri olan insan ve toplumun yaratılması amaçlanmıştır. Tanzimat sonrasında gelişen Osmanlı yazılı basın camiası, yönetim-ticaret-askeriye-eğitim alanının aktörleriyle işbirliği içinde, bir taraftan kendi okur kitlesini yaratırken diğer taraftan da yazılı kültür temelinde Osmanlı toplumunun değiştirilmesini sağlamaya çalışmıştır. Her kültürel dönem kendine özgü eğlence dünyasına sahiptir. Yazılı kültür toplumunun eğlence dünyasının sözlü ya da sanal kültür toplumlarından farklı olacağı açıktır. Burada Osmanlı gazete yayıncılığının içinden dergiciliğin, özel sektör kitap yayıncılığının da doğduğunu, böylelikle yazılı medyanın toplumsal yaşamı, dolayısıyla da eğlence dünyasındaki dönüştürücü gücünün arttığını da vurgulamakta yarar vardır. Yazılı medya, 1860'lardan beri, sürekli çeşitlenerek toplumsal yaşamın tüm kesim ve alanlarını değiştirmeyi hedeflemektedir.

Osmanlı eğlence dünyasını dönüştüren bir diğer faktör de, Osmanlı yönetici, bürokrat ve aydın kesiminin eğlence anlayışlarında, yaşanan köklü değişimlerdir. Kültürel patronajlık kapsamında değerlendirilen bu saf değiştirme, özellikle kent kökenli sözlü kültür eğlence geleneklerini oldukça zayıflatmıştır. Düne kadar sarayında nedim ve mukalid bulunduranlar, Ortaoyunu kollarını sarayında ağırlayanlar, bu yeni dönemde opera ve operetleri, İtalyan tiyatro kumpanyalarının gösterilerini izlemeyi tercih etmişlerdir. 19. asrın ilk çeyreğinde temel koruyucuları olan, Yeniçeri ağalarını da kaybeden geleneksel eğlence aktörleri (meddah, âşık, Karagözcü vb.), Doğu ve İslam anlatılarından oluşan dağarcıklarını, realist İstanbul hikâyeleriyle güncellemeye çalışmışlardır. Batı tarzı tiyatrunun baskısıyla, meddahlık ve diğer geleneksel tiyatro türleri, biçim ve içerik açısından farklılaşmaya ve çözülmeye başlamıştır. Meddahlar anlatıdan çok gündelik yaşam taklitlerine yönelmişler, bazı geleneksel

tiyatro aktörleri (Ortaoyuncular, Karagözcüler) de, yaşayabilmek için, tuluat sahnesine çıkmak zorunda kalmışlardır. Gazete ve dergilerde yeni tarz oyun ilanlarının daha sık yayımlanmaya başlaması, geleneksel tiyatro türlerinin Batı tarzı tiyatro geleneği karşısında zayıflamasında önemli olmuştur.

Tanzimat sonrasında, Osmanlı kent dokusu farklılaşmaya başlamıştır. Kitle ekonomisinin yarattığı yeni tip zenginler, Batı'da eğitim görmüş aydınlar, yeni tip okullardan mezun olan bürokratlar, yeni ayrıcalıklarla donatılan gayri-müslimler, yeni mekân ve ortamlar yaratarak ya da eski semtleri dönüştürerek, etnik, dini, sözel, homojen ve de eril nitelikli geleneksel mahalle kültürü temelinde oluşturulan Osmanlı kent dokusunun, dolayısıyla eğlence dünyasının değişmesine neden olmuşlardır. Hamam, Meyhane, Kahvehane, Mesirelik, hane temelli geleneksel eğlence dünyasında yaşamını sürdüren Osmanlı toplumu Batı tarzı "cafe, pastahane, tiyatro binası, otel, lokanta, gazino, bar, birahane, yazlık, havuzlu, kameriyeli bahçe, buluşma evi, kumar kulübü," gibi yeni eğlence mekân ve ortamlarıyla tanışmıştır. Osmanlı eğlence dünyası, yavaş yavaş Kâğıthane, Göksu Çayırı, Erenköy, Çamlıca, Direklerarası, Şehzadebaşı, Bendler, Adalar'dan Beyoğlu'na kaymaya başlamıştır. Bir bakıma eğlence dünyasında zaman yarı alafranga yarı alaturka akar hale gelmiştir. Yeniçerilik kurumunun lağvedilmesi ve Yeniçerilerin Anadolu'ya sürülmesiyle destekçilerini ve müdavimlerini yitiren geleneksel kahvehaneler, çalgıcı kahvehanelerine dönüşmüştür. "Pera Palas Oteli ve Lokantası, Tokatlıyan Oteli ve Lokantası, Summer Palas Oteli, Splendid Cafe Restorant, Bella Venezia Lokantası, Avrupa Lokantası, Tepebaşı Bahçesi (gazino), Pale de Cristal Gazinosu, Union Franzes (gazino), Concordia Gazinosu, Sportin (gazino), Maksim ve Gambrinus birahaneleri, Lebon Pastahanesi", 19. asrın son döneminde İstanbul'un kaymak takımının eğlendiği Batı tarzı mekân ve ortam-

lardan bazılarıdır. Bu noktada Beyoğlu, Tanpınar'ın aşağıda belirttiği gibi, Tanzimat sonrasında Batı/Avrupa/alafranga tarzı eğlence ve tüketim daha doğru bir ifadeyle yaşam biçiminin sembolü haline gelmiştir:

Beyoğlu, Avrupalı lokanta ve kahveleriyle, en basit gündelik ihtiyaçtan, en pahalı zevk unsuruna kadar her şeyi Avrupa'dan tedarik eden zengin mağazalarıyla, gece hayatıyla, eğlence yerleriyle Avrupa hayatının küçük bir nümunesine verir. Her modasıyla büyük Avrupa merkezlerine, bilhassa Paris'e tabidir. Giyim ve kuşamda, debdebe ve sefahatte onu takip eder, eğlencede onun artıklarıyla geçinir (Tanpınar, 1997:156-157).

Beşir Ayvazoğlu, çok yerinde bir tespitle, İstanbul'daki hayatın değişmesinin yeni eğlence çeşitlerinin yaygınlaşmasına paralel bir değişim olduğunu vurgular. Gerçekten de Beyoğlu, İstanbul'un, diğer kentlere de model oluşturduğu için, bütün Osmanlı toplumunun, yeni eğlence merkezi haline gelmiştir. Bu değişimin başlamasında tiyatroların etkisi büyüktür. Bu konuda da Beyoğlu merkezi konuma sahiptir. Beyoğlu "Cercle d'Orient, Constantinople, Teutonia, Petits-Champs gibi tiyatroları, Cafe Royal, Antilope, Moska gibi kafe şantanları, Bartoli, Gambrinus, Labyrinthe, Lloyd gibi bistroları, Tokatlıyan ve Yanni gibi restoranları, Le bon, Pomme d'or gibi ünlü pastahaneleri ve gece hayatıyla özellikle gençleri kendine çeker. Sonuçta Beyoğlu, kendine özgü mimarisi ve yaşam biçimi, gayri müslim ağırlıklı nüfusu, yabancı elçilikleri, Galatasaray Lisesi, mağazaları ve eğlence yerleriyle, Osmanlı'nın Batı'ya açılan pence-residir (Ayvazoğlu 1995: 26; Çıkla 2004: 301-307).

Tanzimat sonrası dönemde yabancı kumpanyaların (İtalyan, Fransız) sayısı ve yerleşik tiyatroların gösterileri artmıştır. Hatta bazı tiyatro kumpanyaları, Anadolu turnelerine dahi çıkmaya başlamıştır. Osmanlı aydınları arasında öncelikle okunmak amaçlı edebi bir tür olarak ortaya çıkan tiyatro, kısa zamanda

Batı'daki hüviyetini kazanmıştır. Tercüme, uyarılma ve telif eserlerin ilgiyle karşılanması, Osmanlı toplumundaki tiyatro sanatının hızla gelişmesini sağlamıştır. Bu eserlerin, önce gazetelerde tefrika edildiği düşünüldüğünde, tiyatro sanatının yaygınlaşmasında yazılı medyanın ne kadar etkili olduğu görülür. Gazete bu tür yayınlarla bir taraftan yeni türleri geliştirmekte, diğer taraftan da kendi okur kitlesini yaratmakta ve genişletmektedir. Yine gazeteler, tiyatronun farklı boyutlarıyla (mekân, oyun, oyunculuk, yönetmenlik vb.) ilgili haber, ilan, makale türünden yayınlar da yapmaktadır. İbret gazetesinin, Namık Kemal'in Vatan adlı piyesiyle ilgili yayınlarından dolayı kapatıldığı, Osmanlı Tiyatrosu'nun da kurucularından Agah Efendi'nin çıkardığı Tiyatro adlı gazetenin temel amacının bu sanat türünün Osmanlı toplumunda yerleşmesi ve gelişmesi olduğu düşünüldüğünde, yazılı medya- tiyatro ilişkisi daha iyi anlaşılacaktır.

1826 yılında açılan ve Osmanlı'da yerleşik ilk tiyatro olan Beyoğlu'daki Fransız Tiyatrosu'nu kısa süre içinde Şark Tiyatrosu, Gedikpaşa'daki Osmanlı Tiyatrosu ve diğerleri takip etmiştir. Kendi binası içinde herkesin gidebileceği bir oyunun sergilenmesi, 1842 gerçekleşmiştir. 1863-1864 yılına kadar, daha çok aydınların ve gayri-müslimlerin rağbet gösterdiği yabancı dilde oynanan, trajedi, dram, komedi, opera, operetler toplumun diğer kesimlerinde de ilgiyle karşılanmaya başlanmıştır. Gedikpaşa Tiyatrosu, Osmanlı toplumunda tiyatroya olan ilgiyi artıran temel kurumların başında gelmektedir (Çıkla 2004: 79). Bu dönemde Osmanlı basınında Batı tarzı tiyatronun gerekliliği, yararları konusunda çok sayıda yazının yayımlandığı görülür. Keza çeşitli vesilelerle (eğitim, sürgün, görevli) yurt dışına (Viyana, Paris, Londra, Berlin) gönderilen ya da giden Şinasi (1849), Namık Kemal, Ziya Paşa, Agah Efendi, Ali Süavi, Abdülhak Hamid gibi aydınlar, hem Batı tarzı edebiyatın, hem tiyatronun ve hem de basının kurucuları oldukları

görülür. Osmanlı'nın son yarım asrında, Batı tarzı oyunlar Beyoğlu'nda, geleneksel tiyatro gösterileri de Direklerarası'nda sergilenmiştir. Yeni, eskiyi kısa sürede etkisiz hale getirmiştir. Bu kapsamda Meddah, Karagözcü ve Ortaoyunu sanatçıları, Laleli, Aksaray, Şehzadebaşı sentlerinde bir süre daha sanatlarını icra etmişlerdir. 1875'lerde Batı ve geleneksel tiyatro türlerinin acemi bir sentezi olarak Tuluat tiyatrosu ortaya çıksa da, fazla etkili ve uzun ömürlü olmamıştır. Yeninin gücü ve etkili yöntemleri, eskinin/gelenekselin içini boşaltmış, bütün çekiciliğini elinden almıştır.

Her mekân ve ortam, kendi insan tipini, eğlence aktörlerini ve ürünlerini de beraberinde getirmiştir. Genel bir ifadeyle, her dönemde "mekânlar insanları, insanlar mekânları yaratmıştır". Tanzimat sonrasında saatlerin yarısı alaturka, yarısı da alafranga gösterirken mekânlar da değişmiştir. Kır gezintilerinin, Boğaz'daki sandal sefalarının, Ramazan eğlencelerinin, helva sohbetlerinin, yaren toplantılarının, geleneksel tiyatro gösterilerinin (Karagöz, Meddah, Ortaoyunu), âşık atışmalarının ve dolayısıyla âşşğın, meddahın, karagözcünün yerini, Avrupa görmüş, Avrupa tarzı (özellikle Fransız kültürü baskın) okullarda yetişmiş, Batılı yayınları takip eden ve Batı tarzı yiyen, içen, giyinen, düşünen, keyiflenen, eğlenen, özetle Batılı tarzda yaşayan kentli Osmanlı toplumunun bazı kesimlerinde "balolar, danslar, çay davetleri, kabul günleri, partiler" ve benzerleriyle operet, tiyatro, dans ve müzik sanatçılarına bırakmaya başlamıştır. Daha önce yabancılar ve levantenler arasında yaygın olan Beyoğlu'ndaki salon danslarına Tanzimat'tan sonra bazı Türk erkekleri de katılmaya başlamıştır. Bu balolarda, "boston, vals, kadril, lansiyeye, polka, vansetep, şimi" dansları icra edilmiştir (Çıkla 2004: 229).

Batı tarzı eğlence mekânlarında, geleneksel eğlence oyunları olan tavla, dama, satranç yerine, çok kere kumar amaçlı, bilardo, bezik, domino, iskam-

bil ve poker gibi oyunlar oynanmaya, Pera'daki(içki ithalatçıları da buradaydı) otel, gazino, bar ile evlerdeki büfelerde sunulan şarap ve rakıya ek olarak votka, şampanya, viski, kokteyl, likör, bira vb. içkiler içilmeye başlanmıştır. Daha çok eril nitelik taşıyan Osmanlı eğlence ortamlarında kadınlarla erkekler birlikte eğlenir hale gelmişlerdir. Pek çok yayında (Eylül, Genç Kız Kalbi, Sefile, Mai ve Siyah, Kırık Hayatlar vb. romanlar, gazete, dergilerde) ve eserde alafranga yaşamın tükettiği kişilerin acıklı hikâyesi anlatılmıştır. Diğer yandan, çeviri, uyarılma ve telif roman, tiyatro türünden eserlerle gazete ve dergilerdeki çeşitli yayınların (tefrika roman, haber, fıkra vb.), Batı tarzı eğlence dünyasına ait, olumsuz sonuçlar doğuran oyun ve alışkanlıkların Osmanlı toplumunca tanınmasını da sağladığı unutulmamalıdır.

Bu yeni eğlence ortamlarında, özellikle Batı kökenli edebi yayınlarda, tiyatro oyunlarında, opera ve operetlerde, moda dergi ve kataloglarında görüldüğü/moda olduğu üzere, üzerlerinde setre ve ceket, Frenk gömleği, kravat, redingot, pardesü, ellerinde eldiven, şemsiye, baston, gözlerinde gözlük/tek gözlük ayaklarında iskarpin ile erkekler boy göstermeye, kadınlar ise yaşmak, ferace, yeldirme, çarşaf, peçe yerine manto, pelerin, kürk, korse, eldiven, el çantası gibi giysi ve aksesuarları kullanmaya başlamışlardır.

Batı tarzının Osmanlı eğlence dünyasını farklılaştırdığı bir diğer alan ise müziktir. O döneme kadar klasik musiki, tekke musikisi, askeri musiki, halk müziği ile yetinen Osmanlı toplumunda bazı kesimler, alafranga modasının etkisiyle Batı musikisi yönelmişlerdir. Bu yönelişte de Osmanlı yönetici, bürokrat ve aydınları başı çekmiştir. Nitekim, İtalyan Guisepe Donizetti (Paşa), II.Mahmut zamanında Mehter yerine askeri bandoyu, Abdülmecid döneminde de bir saray orkestrası, sarayda opera ve operet programları, genç kız ve delikanlıları görevlendirildiği iki farfar ve bir de bale topluluğu oluşturmuştur (Çıkla 2004: 276

vd.). Düne kadar peşrevlerin icra edildiği sarayda, opera ve operetler seğilenmeye başlanmıştır. Gerçekte, Osmanlı sarayında Fatih döneminden beri Batı musikisi çeşitli vesilelerle yer almış, opera ve operet kumpanyaları çeşitli programlar gerçekleştirmişlerdir. Özellikle Tanzimat sonrasında bu türden yabancı tiyatro, opera ve operet kumpanyalarının sayısı hızla artmış, hatta bazıları İstanbul'a yerleşmiştir. Bu kumpanyalarla ilgili olarak dönemin gazete ve dergilerinde çok sayıda yazı (haber, ilan vb.) yayımlanmıştır. Yazılı basın, bu tür müzikli oyunların toplum tarafından benimsenmesinde etkili olmuştur. Yazılı basının desteğini alan bu tür topluluk ve kumpanyalarla geleneksel aktörleri, doğal olarak mücadele edememişlerdir. Yine Aşk-ı Memnu'daki Nihal gibi, romanlardaki kadın kahramanların, özellikle "piyano"ya tutkun oldukları yabancı mürebbiyelerden ve hocalardan piyano dersleri aldıkları, Chopin, Schumann ve Mendelson'dan parçalar çaldıkları, saatlerce piyanonun başından kalkmadıkları", kurdukları saz takımlarında ud ve kanunun yanında piyanoya da yer verdikleri (Aşk-ı Memnu) ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. Ayrıca Servet-i Fünun romanlarında flüt, mandolin trampet, gramafon, viyola gibi Batı müzik aletlerinden de sıkça bahsedildiği görülür(Çıkla 2004: 276- 278).

O dönemde Batıdan ithal yeni (ne gariptir ki bunların önemli bir bölümü Batı kültürlerinin eski, köklü gelenekleridir), eskinin yerini alma amacındadır. Bu nedenle son asır Osmanlı toplumunda görülen eski-yeni/bir bakıma mutedil- müfrit çatışması, Orta dönem Türklük tarihinin hiçbir döneminde bu kadar şiddetli yaşanmamıştır. Bu çatışma sahalarının başında da edebiyatla birlikte eğlence dünyasının geldiği unutulmamalıdır.

Askeri ve teknik alandaki ilk mühendishane ve tıbbiyenin ardından, Tanzimat döneminde sıbyan, rüşdiye, idadi ve Darülfünun adıyla yeni okullar açılmaya başlanmıştır. Yeni tip aydının yetiştirildiği bu okullar, özellikle II. Ab-

dülhamid döneminde belirli bir düzene ve işleyişe sahip olmuşlardır. Müspet ilimlerle ilgili eğitime özen gösterilmiş, yurt dışına öğrenciler gönderilmiştir. Özellikle 1860'lardan sonra kendi dillerinde eğitim yapan yabancı okullar (kız ve erkek Amerikan liseleri, Alman Lisesi vb.) açılmıştır (Ergin, 1977: 425, 507). Bu okullarda yetişenler, kitaplarının yanında yabancı dildeki yazılı basını da takip etmişlerdir. Böylelikle yeni zevk ve yaşam anlayışına sahip belirli bir kesim oluşmuş ve bu kesimler de özellikle Osmanlı başkentindeki yerleşik eğlence dünyasının belirli ölçülerde farklılaşmasını sağlamışlardır. Nitekim bu tarihten sonra, mezuniyet töreni ve baloları, Osmanlı eğlence dünyasında görülmeye başlanmıştır.

Kadının kamusal hayat içinde, belirli bir kesim söz konusu olsa da, etkinliğinin artması, Tanzimat sonrası ve bilhassa da 19. asrın son çeyreğinde, söz konusudur. Batı tarzı dönüşümün temelini erkeklerin yanında kız çocuklarının da oluşturduğuna inanılmaya, dolayısıyla da kız çocuklarının eğitimine özen gösterilmeye başlanmıştır. Kız çocuklarının, yabancı dil, musiki, okur-yazarlık (özellikle gazete dergi okur yazarlığı) konularında özel dersler alması ve okula gönderilmesi, dönemin önemli gelişmelerindendir. Asrın sonunda, kadınlar arasındaki okur-yazarlık %2'lik bir oranla ifade edilse de, bu durum yine de dikkate alınmalıdır. Bu dönemde, hatta kendi çapında kütüphanesi olan kadınlara dahi rastlanmaktadır (Korkmaz, 1998: 59). Bu gelişme ve Batılılaşmanın diğer cepheleri, Türk toplumunda yerleşik kadın-erkek ilişkilerini, cinsiyete dayalı toplumsal kimlik oluşumlarını ve düzenini farklılaştırmaya başlamıştır. "Flört etme, görüşerek evlenme, mektuplaşma, buluşma, evlilik yıldönümü kutlama, ayak-ayak üstüne atma, el sıkışma, balayına çıkma" gibi Batı tarzı uygulamalara, Osmanlı aydın kesimleri arasında seyrek de olsa rastlanması, dikkat çekicidir. Servet-i Fünun romanlarında ayrıntılarıyla belirlenebilen bu uygulamaların (Çıkla 2004: 321- 324)

büyük bir bölümü kadın ve erkeğin birlikte yer aldıkları eğlence ortamlarında gerçekleşmektedir.

Piyano, gramafon, bisiklet ve fotoğraf gibi gündelik yaşamı ve dolayısıyla eğlence dünyasını farklılaştıran icatlar, kendileri gelmeden önce yazılı basındaki haberler vasıtasıyla Osmanlı toplumuna tanıtılmıştır. Bu yayınların hemen ardından bahsedilen icatlar, öncelikle müslüman olmayan varlıklı kişiler tarafından İstanbul'a getirilmiştir. Örneğin sinema, 1896'larda Beyoğlu'ndaki Sponeck Birahanesi'nde halka açık olarak yapılan bir gösteriyle İstanbul eğlence sistemi içindeki yerini almış; ilk sinema binası ise 1908'de Pathe Sineması adıyla yine Beyoğlu'nda açılmıştır (Çıkla 2004: 252-253). Sinema, bir sanat türü olduğu kadar, eğlence dünyasını sektörleştiren, yaşamın farklı alanlarını moda unsur ve yaşam biçimleri aracılığıyla dönüştüren bir dinamiktir. Sinema da, tıpkı medyanın farklı türleri gibi, Osmanlı İmparatorluğu ve daha sonraki dönemlerdeki Türk toplumunun tüketim/ kitle/ popüler kültür temelinde kurgulanması ve işletilmesine yardımcı olmuştur. Sinema filmleri yoluyla Batı'nın özellikle gündelik yaşamına ve de eğlence dünyasına ait pek çok unsur, Türklerin yaşamına aktarılmıştır. Son dönemdeki Amerikan popüler kültürünün, dünyanın diğer ülkelerinde olduğu gibi, Türkiye'de de yaygınlaşmasında, yazılı medya, televizyon ve internetin yanında sinema filmlerinin önemli katkısının bulunduğu inkar edilemez. Bir başka ifadeyle, Osmanlı toplumu, sektörleşen, profesyonelleşen eğlence dünyası sayesinde, Avrupalılaşayım derken, hızla tüketim toplumuna dönüşmüş, Avrupa'nın önemli bir pazarı haline gelmiştir.

Son asır Osmanlı toplumunda güreş, okçuluk, binicilik, cirit, atıcılık gibi geleneksel spor dallarına, Batı'dan ithal yenileri eklenmiştir. Sultan II. Mahmut ve sadrazamı Reşid Paşa, Sultan Abdülaziz gibi Osmanlı yönetici ve aydınları, İmparatorluğun parçalanma sürecini ancak Batılılaşmakla mümkün olabileceğine

inandıklarından hukuk, siyaset, eğitim, edebiyat, sanatın yanında, spor alanında da Batı'daki örneklerine göre düzenlemeler yapmışlardır. Bu spor dallarının Osmanlı toplumunca tanınmasında, bu yöndeki yayınlardan (kitap, gazete, dergi ve ilanlar) yararlanılmıştır. Örneğin Ceride-i Havadis'in (24 Nisan 1864) Batı tarzı at yarışı, Tercüman-ı Hakikat'in (16 Temmuz 1883/ 2, 24 Ağustos 1906) jimnastik, su sporları ve dağcılık, Servet-i Fünun'un (10 Ağustos 1895) bisiklet, Sabah Gazetesi'nin (10 Mart 1906) futbol ve atletizm hakkındaki haberleri, bu tür yayınlardan bazılarıdır. *Nevsal-ı Afîyet* adlı dergide Dr. Rıza Tevfik tarafından "Hayat Hareketidir" başlıklı yazının altıncı bölümünde, "futbol, kriket, tenis, golf"un Türkler tarafından hiç tanınmadığından bahsetmesi, bu konuda yazılı basının işlevini ortaya koymaktadır. Yine dönemin gazete ve dergilerinin, Sultan Abdülaziz döneminde açılan Galatasaray Lisesi'nin Batı tarzı sporların merkezi olarak tanınmasında ve gelişmesindeki katkıları büyüktür. Gazete ve dergilerde yer alan çeşitli yayınlarla, özellikle yeniden düzenlenen eğitim kurumlarında yenilerinin yanında eski spor dallarının da mutlaka Batı tarzı ve kuralları esas alınarak öğretilmesi ve icra edilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Son dönem Osmanlı devletindeki spor hk. bkz. Kahraman 1995: 627- 714). Yeni spor türlerinin bilhassa 19. asrın son çeyreğinden itibaren yaygınlaşmasıyla birlikte, Osmanlı eğlence dünyası da yavaş yavaş değişmeye başlamıştır.

Sonuç:

Sonuç olarak, Osmanlı İmparatorluğu'nda tüketim toplumunun ve kültürünün oluşturulmasında, yaşamın yazılı kültür temelinde yeniden oluşturma projesinin, yazılı medyanın ve eğlence dünyasındaki dönüşümlerin etkili olduğu belirlenmiştir. Bu dönüşümlerin temel dinamiğini yazılı medyanın, temel bağlamının da eğlence alanı olduğu, yeterli veri ve değerlendirmeye dayanılarak ortaya konulmuştur. Aynı ilişkinin, bugün de

toplumsal yapıyı farklılaştırmaya devam ettiği gözlenmektedir. Hatta yeni türlerle güçlenen medyanın bu ilişkideki belirleyiciliği daha da artmıştır. Özetle, birey ve toplum, uzun süredir tüketim kültürü bağlamında, eğlenerek var olma ve yok olma aradalığında yaşa(tıl)maktadır.

Kaynaklar

- Altınay, A. Refik, (1973), *Lale Devri*, (Hz. H.A.Diriöz), MEB, Ankara.
- Ayvazoğlu, Beşir, (1995), "Eski ve Yeni Bihruz Beyler II", *Türk Edebiyatı*, 256. Sayı.
- Çakır, (1997), *Osmanlı Basınında Reklam (1828-1864)*, Elit Reklamcılık, Ankara.
- Çıkla, Selçuk, (2004), *Roman ve Gerçeklik Bağlamında Kültür Değişimleri ve Servet-i Fünun Romanı*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- Ergin, Osman, (1977), *Türkiye Maarif Tarihi*, c. 1-2, Eser Kültür Yay., İstanbul.
- Jirousek, Charlotte, (2000), "The Transition to Mass Fashion System Dress in the Later Ottoman Empire", *Consumption Studies and the History of Ottoman Empire, 1550- 1922*, (ed. By D. Quartaer), State University of New York Press, New York: 201-241.
- Kahraman, Atif, (1995), *Osmanlı Devleti'nde Spor*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- Korkmaz, Gülay, (1998), "Servet-i Fünun Romanında Kadın", Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, TDE Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta.
- Orçan, Mustafa, (2004), *Osmanlı'dan Günümüze Modern Türk Tüketim Kültürü*, Kadim, Ankara.
- Ortaylı, İlber, (2000), *Osmanlı Toplumunda Aile*, Pan Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, Nebi, (2005), *Cumhuriyet Dönemi Türk Eğlence Kültürü*, Akçay Yayınları, Ankara.
- Özdemir, Nebi, (2006), "Türkiye'de Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Geçiş ve Meddahlık- Medya İlişkisi", *Mitten Meddaha Türk Halk Anlatıları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, Gazi Üniversitesi, THBMER Yayını, Ankara: 36- 82.
- Salzmann, Ariel, (2000), "The Age of Tulips; Confluence and Conflict in Early Modern Consumer Culture, (1550- 1730)", *Consumption Studies and the History of Ottoman Empire, 1550-1922*, (ed. By D. Quartaer), State University of New York Press, New York: 83- 106.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi, (1997), *19.Asr Türk Edebiyatı Tarihi*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.